

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

**Кафедра педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені проф. Є.Петухова**

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ І
РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка вищої освіти 415 групи
Спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Географія)»

Чумаченко Олена

Керівник д. пед. н., проф. Яцула Т.В.

Рецензент д. геогр. н., проф. Мальчикова Д.С.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВІ СКЛАДОВІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ	5
1.1 Демографічний процес як суспільне явище	5
1.2 Демографічний рух як основна складова демографічного процесу	9
1.3 Типи демографічного руху населення	11
1.4. Просторові особливості та тенденції розвитку розселення населення	16
РОЗДІЛ 2	
ВИВЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ	19
2.1. Тематичні «наскрізні лінії» у вивченні населення і розселення населення у шкільному курсі географії	19
2.2. Використання результатів дослідження у шкільному курсі географії	22
ВИСНОВКИ	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	27

ВСТУП

Населення є одним з найцікавіших об'єктів географічного дослідження. Цьому сприяють - динамізм геодемографічних процесів, їх суттєва просторова диференціація, виробничий і споживчий потенціал, релігійні, мовні та етнічні відміни тощо. Суб'єктивні та об'єктивні фактори підвищеного інтересу до населення – особистісне сприйняття і наявність власного досвіду з зазначених питань, соціальний попит на цю інформацію з боку суспільства. В сучасний період населення стало найбільш мінливою складовою, якій притаманний динамізм, швидка зміна пріоритетів. Доводиться також констатувати той факт, що практично у всіх регіонах та областях України спостерігається сильне скорочення чисельності населення та, відповідно, зниження щільності населення у зв'язку із посиленою міграцією, природним скороченням тощо.

Демографічна ситуація постійно змінюється, тому існує необхідність з одного боку в постійному суспільно-географічному моніторингу за змінами чисельності населення і його розселенням, а з іншого боку – у постійній актуалізації цих питань у шкільному курсі географії. Це зумовлює необхідність детального вивчення методичних аспектів пояснення демографічних процесів і розселення населення у шкільному курсі географії. Такі аспекти детермінують вибір теми роботи, її об'єкта та предмета, вибір мети і завдань.

У зв'язку з означеним вище, **метою** дослідження є розкриття методичних особливостей вивчення населення і розселення населення у шкільному курсі географії.

У відповідності до мети, в процесі виконання роботи поставлені і реалізовані такі **завдання**:

- 1) проаналізувати сучасні концепції, погляди та методи просторового аналізу геодемографічного процесу;

- 2) проаналізувати просторові особливості та тенденції розвитку розселення населення;
- 3) визначити тематичні «наскрізні лінії» у шкільному курсі географії у контексті вивчення населення і розселення населення;
- 4) характеризувати методичні засади використання результатів дослідження у шкільному курсі географії.

Об'єкт дослідження – геодемографічні процеси і розселення населення.

Предмет дослідження – методичні аспекти вивчення демографічного процесу і питань розселення населення у шкільному курсі географії.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є положення сучасної суспільної географії, наукові дослідження з питань регіонального розвитку. В процесі виконання роботи були використані порівняльно-географічний, статистичний методи, системний підхід, методи педагогічного дослідження тощо. Під час роботи використані концепції розселення населення, регіонального розвитку, стадійного розвитку суспільства тощо.

Практичне значення роботи. Запропоновані в роботі матеріали можуть використовуватися 1) в навчальному процесі при викладанні шкільного курсу географії; 2) для подальшого розвитку теорії і осучасненню методики навчання географії у загальній школі.

Структура роботи. Наукова робота складається з вступу, 3-х розділів, висновків та списку використаних джерел (32 найменування), викладених на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВІ СКЛАДОВІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

1.1 Демографічний процес як суспільне явище

Відтворення населення і його розселення - це багатоаспектний й складний процес, який можна характеризувати з різних точок зору. Комплексне вивчення розвитку населення та його відтворення передбачає збір, узагальнення та систематизацію, аналіз великого обсягу інформації за допомогою різних методів. Такий підхід дозволяє скласти відносно об'єктивну оцінку параметрів відтворення населення і окремих демографічних процесів у контексті суспільного-економічного розвитку країни. Людські ресурси є специфічним і найважливішим з усіх видів ресурсів. Їх вивчення має велике значення для оцінки ринку праці, розроблення відповідної демографічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення, його зайнятості [23].

Специфіка людських ресурсів полягає в тому, що [5, 24]:

- люди не лише створюють, але і споживають матеріальні і духовні цінності,
- багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю – потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості;
- науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя збільшують економічну роль інтелектуального потенціалу, знань, моральності, інших особистих якостей людей, які формуються роками і поколіннями, але розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

Населення – це сукупність людей, які проживають на визначеній території (в країні, області, місті, районі, селі тощо). Населення – це всі люди незалежно від їхніх характеристик, це найширше поняття для означення людських ресурсів [4].

Населення - складна система, яка перебуває в постійному русі й саморозвитку. Рух населення – його невід’ємна ознака, спосіб існування. В демографії розрізняють три різновиди руху населення [13] (рис. 1.1):

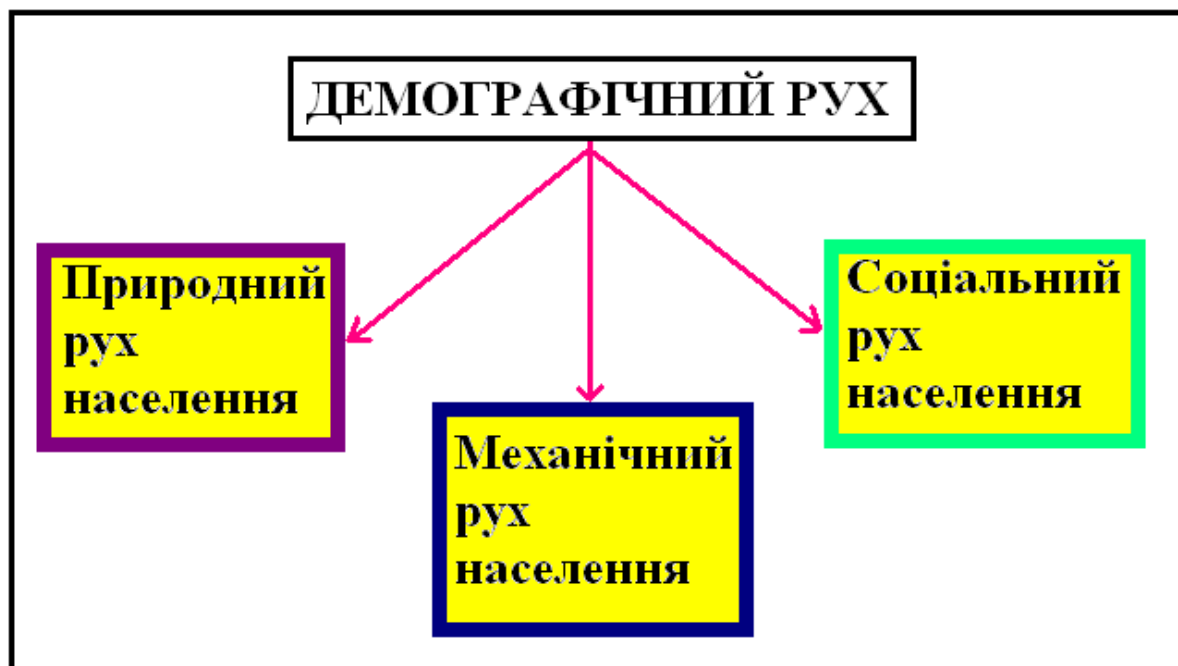

Рис. 1.1. Складові демографічного руху (за джерелом 10)

1) Природний рух - це зміна чисельності і складу населення в результаті народжуваності та смертності без урахування механічного переміщення.

2) Механічний (або міграційний) рух населення являє собою всю сукупність переміщень індивідів або їх груп територією, що призводить до зміни просторового розміщення населення, щільності мешканців і заселеності територій (країн, регіонів тощо).

3) Соціальний рух (соціальна мобільність) відображає переходи індивідів між соціальними групами, являючи собою сукупність змін соціальних ознак індивідів та соціальних груп. Останній різновид руху

населення визначає параметри динаміки та відтворення соціальних структур [10].

Послідовність подій у житті людини, яка має високе значення для зміни їх генерації формує демографічні процеси. Головні демографічні процеси – народжуваність, смертність, шлюбність, припинення шлюбу, міграції [27]. Іноді демографічним процесом називають відтворення населення загалом, а також певні демографічні явища і процеси. Демографічні процеси досліджують в часі та вікових групах, а також за характером їх перебігу в різноякісних групах населення. Головною ознакою демографічних процесів є їх інтенсивність, яку метризують частотами демографічних подій у генераціях або у всьому населенні.

Визначення демографічного процесу на сьогоднішній день залишається дискусійним питанням. Це стосується не лише існування різних підходів щодо його вивчення – демографічного, факторного, політичного, економічного, соціологічного та інших, але й недостатньою розробленістю даного поняття як в результаті недостатньої взаємодії різних галузей наук, так і через недостатнє розуміння демографічного процесу та його складових людиною на сьогоднішній день. Така ситуація призводить до того, що та чи інша демографічна політика часто не призводить до бажаних результатів, а іноді до старих проблем додає ще й нові, в результаті чого країна замість керування демографічним процесом робить його ще більш неконтрольованим.

Для поступального економічного розвитку країни важливою складовою є людські ресурси як специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Саме демографічний процес, що є основою у формуванні населення, визначає кількість і якість людських ресурсів. Важливим є те, що людські ресурси кількісно формуються в основному за кілька десятків років до появи можливості їх використання, а якісне їх формування може відбуватися протягом значного часу, що іноді займає все життя людини. І якщо питання кількісного формування населення

території вивчене хоча і недостатньо, але більшою мірою, то якісне формування населення вивчене дуже мало [3].

Дослідження даного питання необхідно почати з визначення проблемних аспектів понятійно-термінологічного апарату ДП [31].

Під поняттям процес розуміють послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь. В іншому розумінні процес - це сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку. Отже, для процесу характерною є закономірна зміна, або послідовні (закономірні) дії. Демографічний процес має містити дії, або зміни демографічних станів, явищ і процесів в населенні, як кількісні, так в якісному вимірі, а також зміну самого населення [10].

Всі демографічні процеси за їх впливом на чисельність населення можна розділити на три групи: такі, що скорочують чисельність населення (смертність, еміграція), такі, що збільшують чисельність населення (народжуваність, імміграція) та такі, що не впливають на чисельність населення (шлюбність, розлучуваність та інші переміщення між соціальними групами населення) (рис. 1.2).

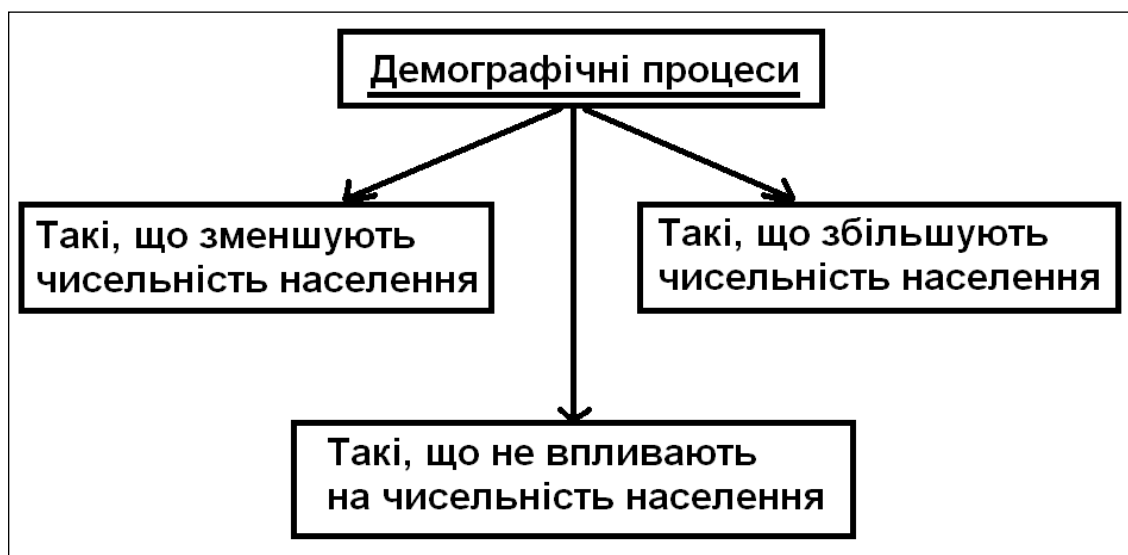

Рис. 1.2. Групи демографічних процесів за їх впливом на чисельність населення [10]

На зміну чисельності населення мають прямий вплив два види руху населення – природний та механічний, соціальний рух населення прямого впливу на чисельність населення не має. Але інтенсивність протікання тих чи інших складових соціального руху населення може впливати й на інтенсивність протікання природного та механічного руху населення, тобто впливати на чисельність населення непрямо. Наприклад, зростання інтенсивності потоку населення до соціальних груп з вищим рівнем освіти може призводити до зменшення інтенсивності процесу народжуваності населення [18]. До такого ж результату може призводити зменшення інтенсивності переміщення населення між групами осіб, що не перебували в шлюбі та тими, що перебувають у шлюбі, збільшення інтенсивності переміщення населення між групами осіб, що перебувають у шлюбі та овдовілими і розлученими. Дослідження динаміки інтенсивності цих процесів має важливе значення, так як регулюючи ці процеси можна впливати й на інтенсивність процесів, що змінюють кількість населення.

1.2 Демографічний рух як основна складова демографічного процесу

Зміни в населенні звичайно характеризуються демографічним рухом населення, що містить три складові: – природний, механічний та соціальний рух населення. Демографічний рух визначає постійні і незворотні кількісні та якісні зміни населення в часі й просторі.

Отже, рух народонаселення, – це зміна кількісних і якісних характеристик народонаселення.

Населення може змінюватися кількісно і якісно в результаті народжуваності і смертності, механічного переміщення населення, зміни освітнього рівня, здоров'я, зміни моральних та духовних цінностей населення та ін. Всі ці зміни характеризуються природним, механічним та соціальним рухами населення, які слід розуміти як

окремі демографічні рухи, що складають демографічний рух в широкому розумінні [22].

Якщо розглянути структуру демографічного руху, то можна побачити, що природний та механічний рух населення визначають кількісні зміни у населенні, завдяки ним населення збільшує та зменшує свою чисельність, а соціальний рух – якісні зміни внаслідок переміщень осіб між соціальними групами всередині всього населення території (рис1.3).

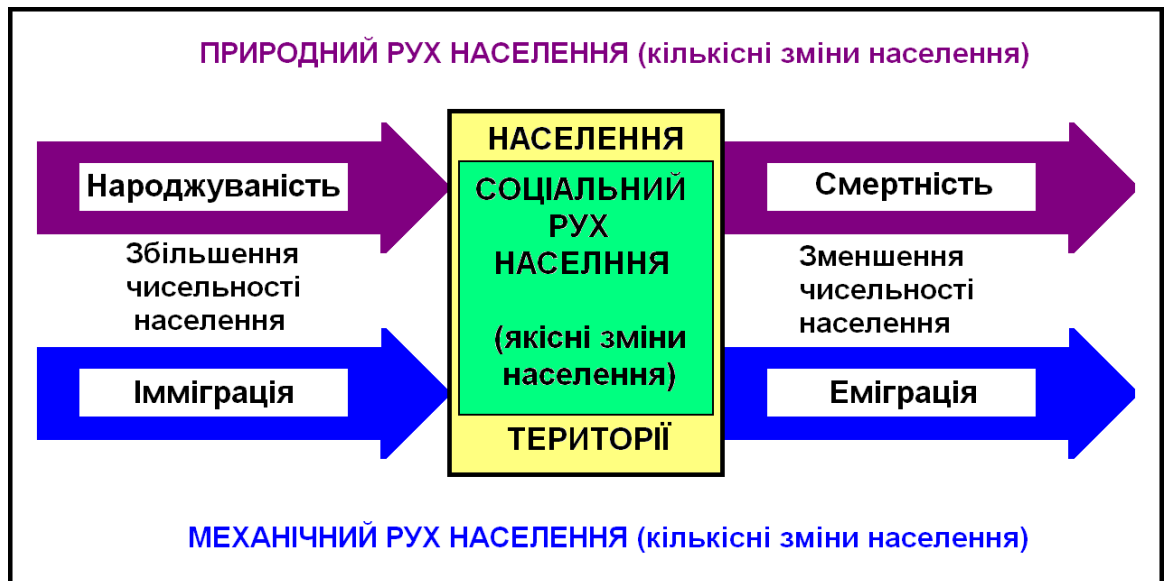

Рис.1.3 Схема демографічного руху [10]

Природний рух населення – зміна чисельності й складу населення внаслідок біологічних причин без урахування механічного переміщення. Термін виник у 19 ст. в німецькій статистиці. Основними складовими природного руху населення є народжуваність, внаслідок якої населення чисельність населення збільшується, та смертність, внаслідок якої чисельність населення зменшується. Природний приріст населення є результатом дії перших двох процесів (рис. 1.4) [6].

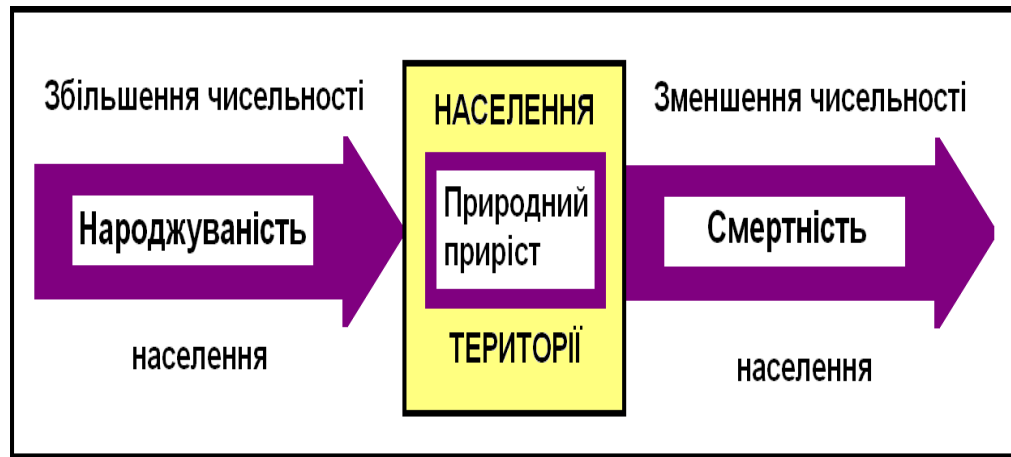

Рис.1.4 Схема природного руху населення [10]

Механічний рух населення – зміна чисельності й складу населення внаслідок міграцій. Основними складовими механічного руху населення є еміграція та імміграція. Внаслідок еміграції населення вибуває з певної території, його чисельність зменшується. Внаслідок імміграції населення прибуває до певної території з-за її меж, і його чисельність зростає. Механічний рух населення і його складові обов’язково прив’язані до певних територій, отже дана категорія обов’язково носить географічний характер (рис. 1.5).

Рис. 1.5 Схема механічного руху населення [10]

1.3 Типи демографічного руху населення

Демографічний рух – це переміщення людей між певними групами, на які поділяється все населення, а в окремих випадках – певна частина населення, виділеними на основі конкретного критерію або групи критеріїв [29]. В природному русі приймає участь все населення, в механічному русі – його міграційно активна частина, в

соціальному русі – також все населення або певна його частина, але в даному випадку одна й та ж особа може приймати участь одночасно в кількох типах соціального руху населення. Деякі з переміщень між групами населення є зворотними, і людина може переміститися за певних умов до будь-якої з груп в будь-який момент, прикладом цього є рух населення між сімейними групами. Інші переміщення відбуваються безповоротно, і людина вже ніколи не може повернутися до попередньої групи, наприклад у вікових групах.

Загалом можна виділити такі типи рухів населення [31]:

- одновекторний тип руху населення – особи переміщуються між групами в одному напрямку і ніколи не повертаються до попередніх груп;
- двовекторний тип руху населення – особи можуть переміщуватися в двох напрямках, можуть переміститися з одної групи в іншу і повернутися назад;
- багатовекторний тип руху населення – особи можуть переміщуватися між багатьма групами і повертатися назад;
- комбінований тип руху населення – тип руху населення, в якому суміщаються в різних варіантах попередні типи.

Типи рухів населення представлені на рис. 1.6

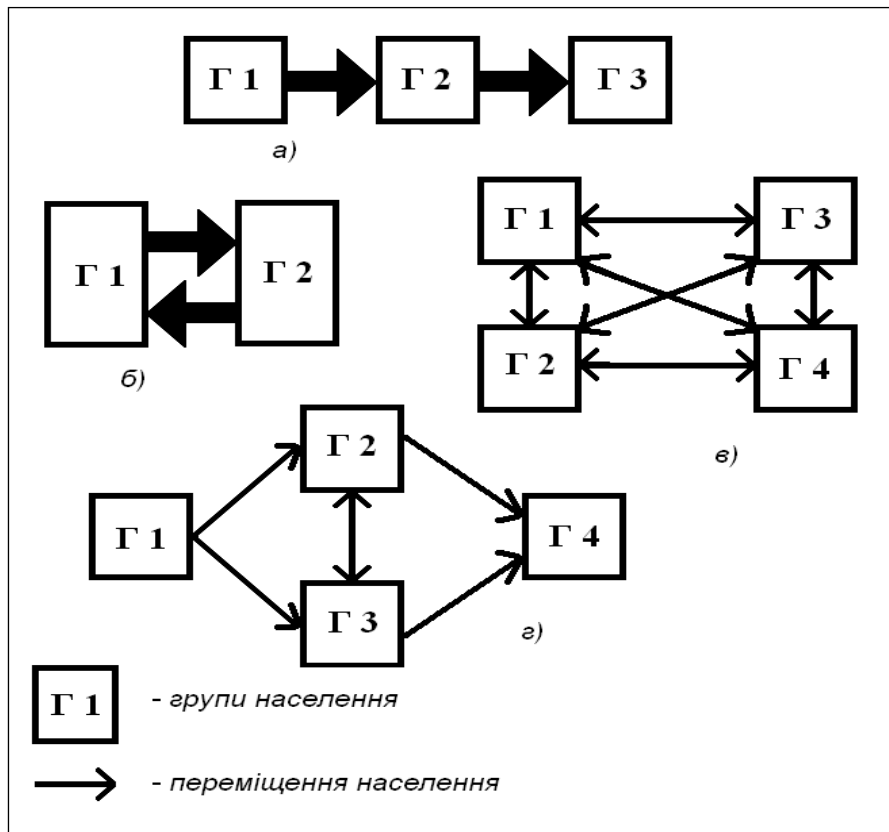
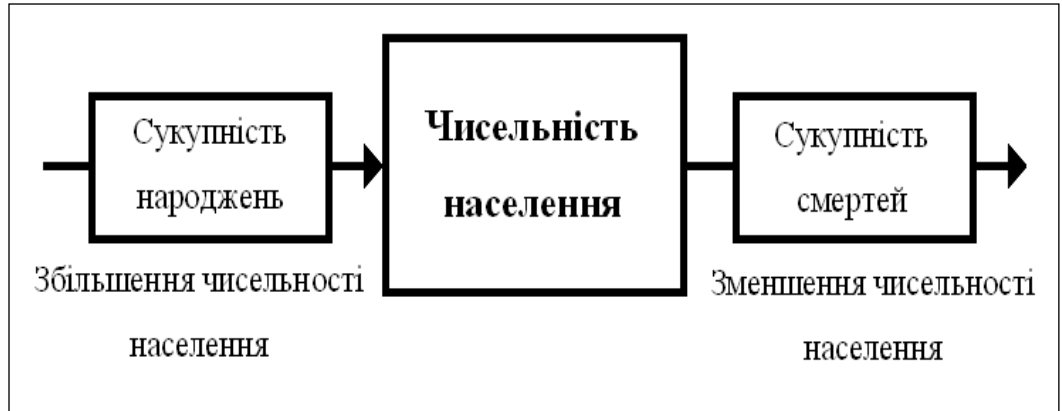

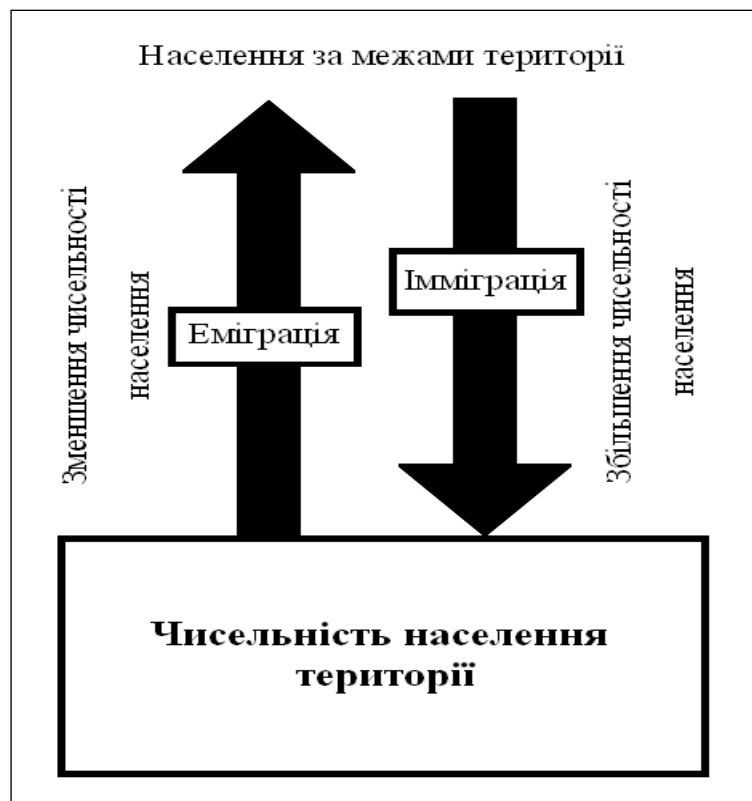
Рис. 1.6 Типи рухів населення: а) одновекторний; б) двовекторний; в) багатовекторний; г) комбінований [10]

Тепер розглянемо виділені нами типи руху населення на конкретних прикладах природного, механічного та соціального рухів населення [30].

Природний рух населення відноситься до однонаправленого типу руху населення (рис. 1.7). В результаті сукупності народжень населення постійно поповнюється кількісно. Кожна особа, проживши життя, помирає, в результаті, через сукупність смертей, відбувається зменшення чисельності населення. Таким чином, все населення безперервно рухається в одному напрямку, рух в зворотному напрямку неможливий. Хоча тут не відбувається переміщення населення між окремими групами, але в цілому цей рух можна характеризувати як однонаправлений.

**Рис. 1.7. Схема формування чисельності населення
внаслідок природного руху [10]**

**Рис. 1.8 Схема формування чисельності населення території
внаслідок механічного руху [10]**

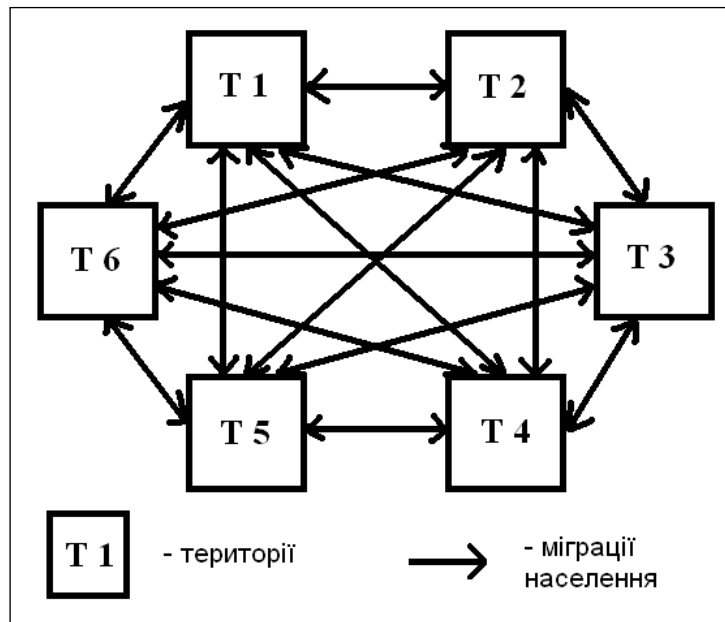

Рис. 1.9 Схема механічного руху населення між сукупністю територій

Механічний рух населення є двонаправленим типом руху населення (рис. 1.8). Механічно населення іммігрує до території, в результаті чого чисельність населення там зростає, а може емігрувати за межі території, в результаті чого чисельність населення зменшується [1, 10, 29]. Окремі особи можуть ніколи не покидати свою територію, можуть її покидати та повертатись знову скільки завгодно разів, але в цілому даний рух залишається двонаправленим. Населення рухається в даному випадку між двома групами – населенням території та населенням за межами території. Якщо одночасно розглядати сукупність окремих територій (районів, країн, материків тощо) та міграції населення між ними, то такий механічний рух населення буде багатонаправленим, що складатиметься з багатьох двонаправлених рухів населення (рис 1.9).

1.4. Просторові особливості та тенденції розвитку розселення населення

Регіональні особливості розвитку та динаміка процесів життєдіяльності населення залежать від багатьох умов та ресурсів - природних, національних, соціальних, економічних, а також від просторових спільнот людей, яка в процесі свого розвитку утворює певний суспільний соціум.

Розселення як територіальні форма організації суспільства є наслідком розвитку в умовах взаємодії природних і суспільно-географічних умов і ресурсів, що зумовлюють розподіл населення за територією, його просторову концентрацію у вигляді поселень і їх територіальні організацію [1]. В процесі історичного розвитку мережа поселень багаторазово видозмінюється, оскільки для формування відносно сталих систем розселення завжди було притаманне пристосування до змін природи, господарства, історичних та політичних процесів тощо. Системи розселення можна розуміти як прояв адаптації людської спільноти до умов життєдіяльності – і соціально-економічних, і природних. Наявна картина розселення населення (перш за все густота населення, людність населених пунктів, рівень урбанізації) та їх динаміка є своєрідним «дзеркалом» якості життєвого середовища [14]. Безумовно, тому кількісні характеристики розселення населення, демографічні показники є основою під час розробки місцевих, національних, регіональних програм соціально-економічного розвитку тощо.

Поселення всіх типів мають визначені виробничі функції та суттєво відрізняються не лише за параметрами людності, але й за особливостями розвитку. Використання цих зособливостей в якості базових параметрів розвитку розселення в адміністративних районів дозволить обґрунтовано вирішувати містобудівні задачі в частині виявлення селищноутворюючої бази розселення, обсягів і розміщення

будівництва, розвитку бази будіндустрії та логістичних центрів, а також з метою охорони та поліпшення навколишнього середовища [21].

Складові систем розселення (населені пункти) мають бінарну природу [25]: вони є місцем концентрації виробництва та, одночасно, розміщення населення. Просторова організація виробництва, рівень концентрації та глибина спеціалізації промисловості, функціонування транспорту та інфраструктури безпосередньо впливають на кількісні та якісні параметри населення, трудові ресурси, на людність поселень і економічну базу систем розселення. Водночас, система розселення того чи іншого регіону з притаманним йому складом населення, типом відтворення, культурно-побутовими традиціями та виробничими навичками безпосередньо впливають на розвиток виробництва. Але, слід відзначити, що основними параметрами, що характеризують елементи систем розселення, є його кількість та склад населення. Розселення, тобто просторові форми розміщення населення, в населених пунктах та їх просторових системах, є одночасно характеристика як населення, так і характеристика умов його життя [20].

Тому, саме розселення виступає чинником територіальної диференціації суспільства. Важливий методологічний принцип дослідження суспільних явищ – їх детермінованість способом виробництва. Спосіб виробництва матеріального для життя зумовлює політичні, соціальні, і духовні процеси суспільного життя взагалі. В кожному суспільстві діє система чинників, що здійснює домінуючий, основний вплив на економічні та соціальні процеси, в тому числі на розвиток розселення. Це особливості географічного положення в цілому, природних умов і ресурсів, особливості історичного розвитку, стадії науково-технічного прогресу, розвиток виробничих сил тощо. Економічні закономірності виступають головною рушійною силою, яка в різних напрямках прямо або опосередковано діє на суспільний

розвиток розселення, зумовлює характер, типи і форми різноманіття населених пунктів [28].

Усю сукупність факторів, які впливають на формування і розвиток систем сільського розселення можна представити так:

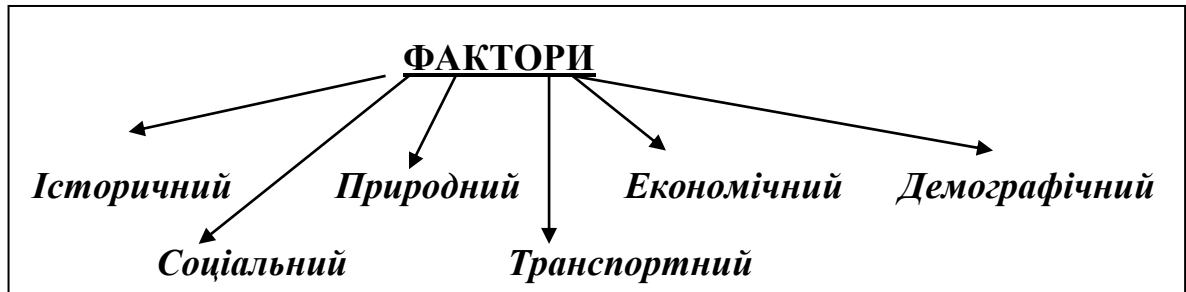

Рис. 1.1 Фактори формування систем розселення населення [31]

В сучасних умовах трансформаційних перетворень українського суспільства населені пункти стають дедалі динамічнішими. Сучасний розвиток функціональної, морфологічної структури та діючої ієрархії систем поселень зумовлює зміни їх територіальної структури і, відповідно, життєве середовище людей в цілому. Територіальні системи розселення представляють собою поєднання поселень, що відрізняються виробничими, соціальними, генетичними, морфологічними особливостями та людністю і утворюють структурно-ієрархічну співвідповідність [15].

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Тематичні «наскрізні лінії» у вивченні населення і розселення населення у шкільному курсі географії.

Сучасний обсяг наукової інформації та результатів її застосування (позитивних, негативних) позбавили можливості навчити людину всього. Тому зміст географічного навчального матеріалу визначається з його корисністю та потрібністю за межами школи [26], зокрема через розкриття в контексті тематичних «наскрізних ліній».

У шкільній географічній підготовці варто виділяти чотири головних наскрізних напрямки:

1. Гуманізація - для географії, як науки інтегральної, що охоплює суспільство і природу, цей напрямок особливо важливий, адже до недавнього часу він був, мабуть, найбільш недооціненим. Особливо різка критика рівня гуманізації шкільної географії містилася в методичних працях часів СРСР з проблем географічної освіти.

Ці матеріали цікаві, перш за все тим, що, крім критики, вони намічали і шляхи вдосконалення шкільних курсів географії під таким кутом зору. Зокрема, в галузі фізичної географії гуманізація повинна була означати відхід від розгляду природи як «речі в собі» або тільки як ресурсної бази економіки, пропонувалося перенести акценти на роль природних об'єктів, зональності, стихійних лих у формуванні суспільної мозаїки світу, тобто на розгляд природи як середовища становлення і існування людства. Пропонували винести на перший план нові сюжети, наприклад, співвідношення ландшафту і способу життя (горяни, степовики, помори, тайговики і т. д.), роль великих річок у формуванні осередків цивілізації, що об'єднує і що роз'єднує людей значення природних об'єктів, національні характери і т. п.

Відповідно в області економічної географії гуманізація повинна була означати відмову від суто виробничого тлумачення предмета, відхід від вульгарних уявлень про населення лише як про трудовий ресурс і масу споживачів промислової продукції та продовольства. Суспільна географія не може не включати в себе, поряд з елементарними основами господарської географії, географію культур і релігій, етнічну та історичну географію, об'єднані в загально цивілізаційному регіональному синтезі.

2. Соціологізація - другий наскрізний напрямок в змісті шкільної географії, тісно пов'язаний з гуманізацією. Він також відображає посилення уваги до особистого фактору, до соціальних аспектів розвитку. Йдеться про те, щоб в курсах шкільної географії по можливості повніше показати роль людини не тільки в економічній, але і в соціальному житті суспільства, познайомити учнів з деякими рисами соціального розвитку, особливо в територіальному розрізі.

Н. Н. Баранський вважав, що географія населення повинна знайомити не тільки з його зростанням, розміщенням, складом і переміщенням, але і відповідати на основне питання: «Як живуть люди?». В свою чергу це питання включає в себе дуже і дуже багато: і культуру, і побут, і звичаї, і політичний лад, і громадські порядки». Відповідно до цього в темах , що вивчають населення і розселення населення мають бути по можливості посилені соціальні аспекти - про соціальний склад, про расові, національні, релігійні проблеми, про проблеми зайнятості, якості та рівня життя тощо.

У сучасній шкільній географії хочеться особливо відзначити важливість підвищення інтересу до етнографічних сюжетів, що має сприяти підвищенню рівня соціальної культури молоді. Однак відзначимо, що соціологізація шкільної географії зовсім не повинна обмежуватися лише темами про населення. Великі можливості для неї відкривають також характеристики невиробничої сфери (послуги,

наукова діяльність, рекреація і туризм, соціальна інфраструктура), але вони поки висвітлюються недостатньо, і в цьому відношенні шкільна географія і сьогодні сильно відстає від професійної географічної сфери.

3. Екологізація. З усіх наскрізних напрямків в географічній науці екологізація стала головним. Питанням екологізації шкільної географії приділяли і приділяють багато уваги автори програм і підручників [12, 28]. В результаті можна стверджувати, що в шкільній географії цей напрям нині є «диригуючим». Свого часу екологізація шкільної географії в нашій країні пройшла три етапи:

- на першому етапі традиційно увага приділялася природоохоронній тематиці у вузькому трактуванні цього поняття;

- на другому етапі головний акцент був переміщений на поняття про природні ресурси, ресурсна проблематика знайшла відображення у всіх курсах шкільної географії, в яких формувалися поняття про природні умови і ресурсах, про їх класифікації, ресурсозабезпеченість, раціональне природокористування;

- на третьому етапі на перший план вийшла власне екологічна проблематика - питання стану середовища життя і діяльності людей, людського суспільства.

Шкільні географічні курси набагато перевершують інші дисципліни екологічної спрямованості, за числом і глибиною розкриття екологічних проблем, з обґрунтуванням шляхів їх вирішення.

4. Четвертий наскрізний напрямок шкільної географії - економізація. Протягом тривалого часу шкільна географія була якщо не єдиним, то, у всякому разі, головним предметом початкової економічної освіти учнів, виховання у них навичок економічного мислення. Але в цілому цей наскрізне напрямок в сучасній шкільній географії виявилось на другому, а то й на третьому плані. Таке охолодження до економічної проблематики ніяк не можна вважати виправданим, особливо на тлі реформ, що відбуваються в країні і загального величезного підвищення

інтересу суспільства до всього того, що пов'язано з фінансово-економічною сферою діяльності.

Важливим принципом побудови змісту географічної освіти є інтеграція, що реалізується через поєднання суспільно-географічних складових у процесі вивчення особливостей розвитку і розміщення господарства у світі та регіонах. Незважаючи на важливість аналізу населення і територіальної організації розселення, на перший план висуваються завдання дослідження умов її життя людини, а також нерівномірність умов, яка підсилюється процесом відтоку населення у міста.

2.2. Використання результатів дослідження у шкільному курсі географії

Огляд Державного стандарту і Навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з географії дозволяє відзначити, що питання населення і розселення населення мають широкий потенціал для використання не лише у складі відповідних тематичних розділів, але і в інших різних курсах, тематичних розділах шкільної географії [16]. Початок формування теоретичних знань, а також ознайомлення з населенням рідного краю, його історією та сучасним розселенням починається в 5 класі у курсах «Природознавство» і «Я у Світі». Матеріали роботи стануть у нагоді при вивченні тем «Населення: історія та сучасність» і «Господарська діяльність людини». Учні знайомляться з чисельністю мешканців свого населеного пункту, визначають належність до певного типу поселень.

У 6 класі при вивченні курсу «Загальна географія» можливо застосовувати матеріали роботи під час вивчення розділів «Природа і населення своєї місцевості», «Людство на Землі», де поглиблюються знання учнів про свій населений пункт, господарську діяльність населення [9].

Найбільш широкі можливості для використання матеріалів з населення представлені у 8-их та 9-их класах при вивченні курсів «Україна у світі: природа, населення» та «Україна і світове господарство». Курс 8-го класу має найбільш широкі можливості для використання матеріалів роботи. Зокрема, при вивченні Розділу IV «Населення України та світу», теми 2 «Розселення» [2, 7] розглядаються такі питання: «Міські і сільські населені пункти. Критерії їх розмежування в Україні та країнах світу. Класифікація міст за кількістю населення та функціями. Міське і сільське населення Густота населення. Територіальні відмінності густоти населення в світі й Україні.». Для їх розкриття можна широко використати матеріали, представлені в роботі.

Аналогічно, при вивченні теми «Природа та населення свого адміністративного регіону», доречним є використання вищезазначених матеріалів при вивченні геодемографічного процесу і розселення населення Херсонщини та у зв'язку з розвитком економічної та соціальної ситуації.

Під час навчання доцільно дотримуватись такої загальної методичної послідовності підготовки до конструювання уроку і вибору його методичних особливостей:

1. Визначте цілі і завдання тематичного розділу, його значення у вихованні та освіті учнів.

2. На основі аналізу програм, стандарту, підручників визначте нові для школярів знання (поняття, зв'язки, уявлення, факти) і вміння, які формуються при вивченні розділу «Населення».

3. Розробіть фрагмент уроку, на якому вводиться нове поняття. Обґрунтуйте індуктивний або дедуктивний шлях його формування.

4. Підготуйте повідомлення за матеріалами ЗМІ та інтернет-ресурсів, що можуть бути цікавими дітям. Визначте, як їх можна використовувати на уроках з вивчення населення і розселення населення.

5. Розробіть прийоми роботи зі статистичними даними, представленими в підручнику або робочому зошиті.

6. Підготуйте тематику творчих робіт та проєктів, що можуть виконуватись учнями.

Вивчення особливостей геодемографічного процесу і розселення населення у закладах загальної середньої освіти відіграє важливу роль у становленні наукового світогляду учнів поряд з іншими темами і предметами. Особливості населення та розселення населення розкриваються на основі відомих загальних суспільно-географічних понять, а раніше сформовані знання набувають методологічного значення. Вивчення навчального матеріалу через усвідомлення закономірностей дозволяє учням вчитися аналізувати навколишню дійсність, розглядати конкретну суспільно-географічну інформацію як вияв загальних зв'язків.

Запропонований методичний матеріал, методичні підходи вивчення теми населення і розселення населення допоможуть вчителю разом з учнями проаналізувати особливості функціональної, морфологічної структури та ієрархії систем поселень, зміни їх територіальної структури і, відповідно, життєве середовище людей в цілому; сформувати практичні вміння учнів характеризувати демографічну ситуацію і розселення населення.

Вивчення навчального матеріалу повинно здійснюватися з урахуванням здібностей та навчальних можливостей учнів, із застосуванням методичних підходів проведення круглих столів, навчальних конференцій, презентацій результатів проєктної діяльності, віртуальних екскурсій, подорожей, диспутів, тематичного оцінювання тощо.

ВИСНОВКИ

1. Географічна освіта передбачає численні складові серед яких найголовнішими є: всебічний розвиток особистості; розвиток творчого і критичного мислення; формування практичних навичок, досвіду самостійної пізнавальної діяльності; формування географічної компетентності, спрямованої на застосування у дорослому житті (формування географічної картини світу, географічні знання, вміння та навички, емоційно-ціннісне ставлення до оточуючого середовища).

2. Сучасний обсяг наукової інформації та результатів її застосування (позитивних, негативних) позбавили можливості навчити людину всього. Тому, зміст сучасного географічного навчального матеріалу визначається його суспільною користю та суспільним попитом за межами школи, зокрема через розкриття в контексті тематичних «наскрізних ліній»: гуманізації, соціологізації, екологізації та економізації.

2. Необхідність вивчення населення, геодемографічного процесу, розселення населення, зумовлена його актуальністю в умовах демографічної кризи, що вже десятки років продовжується в Україні. В сучасних умовах системи розселення, населені пункти стають динамічнішими. Формування функціональної, морфологічної структури та ієрархії систем поселень зумовлює зміни їх територіальної структури і, відповідно, життєве середовище людей в цілому. Відповідно, постійна актуалізація питань населення і розселення населенні у шкільному курсі географії вкрай важлива.

3. Вивчення особливостей геодемографічного процесу і розселення населення у закладах загальної середньої освіти відіграє важливу роль у становленні наукового світогляду учнів поряд з іншими темами і предметами. Особливості населення та розселення населення України розкриваються на основі відомих загальних суспільно-географічних понять, а раніше сформовані знання набувають

методологічного значення. Вивчення навчального матеріалу через усвідомлення закономірностей дозволяє учням вчитися аналізувати навколишню дійсність, розглядати конкретну суспільно-географічну інформацію як вияв загальних зв'язків.

Запропонований методичний матеріал, методичні підходи вивчення теми населення і розселення населення допоможуть вчителю разом з учнями проаналізувати особливості функціональної, морфологічної структури та ієрархії систем поселень, зміни їх територіальної структури і, відповідно, життєве середовище людей в цілому; сформулювати практичні вміння учнів характеризувати демографічну ситуацію і розселення населення.

Вивчення навчального матеріалу повинно здійснюватися з урахуванням здібностей та навчальних можливостей учнів, із застосуванням методичних підходів проведення круглих столів, навчальних конференцій, презентацій результатів проєктної діяльності, віртуальних екскурсій, подорожей, диспутів, тематичного оцінювання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галай І.П. Методика навчання географії: навч. посібник. [Електронний ресурс] / І.П. Галай. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream>
2. Географія (Поглиблене вивчення). Навчальна програма для учнів 8 - 9 класів закладів загальної середньої освіти [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/geografiy.pdf>
3. Гукалова І.В., Мальчикова Д.С. Вступ до фаху: географія і суспільство. Навч. посіб. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 268 с.
4. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Д.И.Валентей (гл. ред.) и др. – Москва: Советская энциклопедия, 1985. - 607 с.
5. Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти // освіта україни. – 2004. – №5 (500).
6. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. - Чернівці: Рута, 2003. - 392 с.
7. Довгань Г. Д. Географія: підручник для 8 кл. загальноосвітніх навч. закладів / Г.Д. Довгань, О.Г. Садник. – Х.: «Ранок», 2016. – 272 с.
8. Кобернік С.Г. Оновлення навчальних програм як необхідна умова розвитку географічної освіти в основній школі / С. Г. Кобернік // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 7-8. – С. 48–52.
9. Кобернік, С. Г. Оновлення змісту і структури шкільної географічної освіти на сучасному етапі розвитку загальноосвітньої школи / С. Г. Кобернік // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4 :

- Географія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 33. – С. 270-279.
10. Козловець А.В., Сегіда К.Ю. Теоретичні особливості дослідження типів демографічного руху // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7 (2). – С.182-187
11. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / за заг. ред. д-ра пед. наук О.М. Топузова та канд. пед. наук О.Ф. Надтоки.— К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.— 56 с.
12. Концепція географічної освіти в основній школі. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки; [за заг. ред. авт.: О. М. Топузов, О. Ф. Надтока]. - К. : Педагогічна думка, 2014. - 30 с.
13. Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення. / Пер. з англ.. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 535 с.
14. Мальчикова Д.С. Розселення сільського населення як елемент територіальної диференціації сільської місцевості / Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. пр. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – С. 161-167.
15. Мальчикова Д.С., Пилипенко І. О. Від «розірваного» простору до метрополізації і субурбанізації: Херсонська міська агломерація у нових вимірах урбогенезу / Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія [за ред. К.Мезенцева, Я.Олійника, Н.Мезенцевої]. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – С.326-338.
16. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з географії за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

17. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) / Т. Г. Назаренко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 112 с.
18. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навч. посібн. – К.: ТОВ “Знання”, 2000. – 204 с.
19. Омельченко Н. В. Просторово-часовий розподіл міських поселень Херсонської області за правилом «ранг-розмір» / Н. В. Омельченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. – Херсон, 2016. – №5. – С. 48–53.
20. Пилипенко І., Машкова О., Тихончук В. Просторова оцінка змін чисельності сільського населення // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. – Вип.4. – Херсон: Вишемирський В.С., 2008. – С. 70-82.
21. Пилипенко І. Методи та підходи щодо просторового аналізу змін чисельності сільського населення / І. Пилипенко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 361: Географія. – Чернівці: Рута, 2007. – С.139-150.
22. Пилипенко І. О. Методи та методики суспільно-географічних досліджень: Навчальний посібник. / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. – 156 с.
23. Покшишевский В.В. Население и география. Теоретические очерки. М., Мысль, 1978. – 315 с.
24. Прибиткова І.М. Основи демографії: Посібн. для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / - К.: АртЕк, 1995. – 256 с.
25. Розселення населення в Україні: проблеми та перспективи / [Доценко А. І., Зінич В. Т., Великохатько О. Т., Танцюра В. Л.]. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.

- 26.Самойленко В.М. Дидактика географії : монографія (електронна версія) / В.М. Самойленко, О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна, І.О. Діброва. – К.: Ніка-Центр, 2013. – CD (40 Мб), ISBN 978-966-521-619-3. – 570 с.
- 27.Система знань о народонаселении/ Под редакцией Д.И. Валентея. - М.: Высшая школа, 1991. - 255 с.
- 28.Топчієв О. Г. Методологічні основи географії: Ландшафтна оболонка Землі. Довкілля : навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко, В. В. Яворська. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 348 с.
- 29.Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
- 30.Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. Методологічні засади географії: Підручник. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 366 с.
- 31.Шоробура І. М.Шкільна географічна освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи / І. М. Шоробура. - Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. - 347 с.
- 32.Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні [монографія] Вікторія Володимирівна Яворська. – Кам'янець-Подільській: Аксіома, 2013. – 384 с.